

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. Каразіна**

ЮРКЕВИЧ Олена Миколаївна

УДК 165.242.2

ГЕРМЕНЕВТИКА КУЛЬТУРНОЇ ФОРМИ РОЗУМІННЯ

Спеціальність 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора філософських наук

Харків - 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Мамалуй Олександр Олександрович,
Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, завідуючий кафедрою
теоретичної і практичної філософії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Рижко Володимир Антонович,
директор Центру гуманітарної освіти
НАН України

доктор філософських наук, професор
Хамітов Назіп Віленович,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії НАН України
ім. Г.С. Сковороди

доктор філософських наук, професор
Шкода Володимир Васильович,
Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, професор кафедри
теорії культури і філософії науки

Провідна установа: Київський національний університет
ім. Т.Г. Шевченка, кафедра філософії

Захист відбудеться „_____” _____ 2005 р. о
_____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.06 в
Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна за адресою:
61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд.
4-65.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за адресою:
61077, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розіслано „_____” _____ 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Бортник Л.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасне світове співтовариство у своєму розвитку перебуває в стані внутрішнього протиріччя: з одного боку, на цивілізаційному рівні спостерігається процес глобалізації, а з іншого – прагнення кожної окремої культурної спільноти до переосмислення власної культурної специфіки, яка б визначала міру припустимості цивілізаційного об'єднання. У цих умовах зростає й роль герменевтики як особливої теоретичної області філософії, що вивчає проблеми розуміння й інтерпретації.

У 90-х роках ХХ сторіччя в західноєвропейській філософській герменевтиці була піддана критиці ідея універсального розуміння, що, у свою чергу, переорієнтувало філософські дослідження в площину аналізу множинності, а іноді й конфліктності інтерпретацій (П. Рікер). Таким чином, залишивши осторонь обговорення проблем розуміння, західноєвропейська і, зокрема, німецька герменевтика прийшла до ідеї інтерпретаціонізму (Г. Ленк). Однак, сучасний світ, що демонструє конфліктність (або безконфліктність) інтерпретаційних стратегій, повертає дослідницьку інтуїцію до проблем розуміння й вимагає нового осмислення й обґрунтування причин, що викликають множинність інтерпретацій, які знаходяться в області здійснення певного розуміння. Такий зворотний рух теоретичної думки (від розуміння інтерпретації до розуміння розуміння) знову актуалізує питання про кризу герменевтичного універсалізму і вимагає нового його вирішення вже на підставі визнання множинності тлумачень (розумінь). Це дозволить також знайти інше пояснення й розмаїттю герменевтичних практик, які є герменевтичним шаром міжкультурного спілкування й комунікації.

У період після „перебудови” бурхлива зміна світогляду й формування національної самосвідомості в пострадянських співтовариствах знайшли своє відображення у філософській рефлексії і, зокрема, серед теоретиків філософської герменевтики. Це дало початок сучасним критичним

дослідженням у сфері історії герменевтичного знання, що знайшло на даний момент у російській філософії своє позначення як «герменевтика в Росії». (На жаль, у сучасній українській філософії такий інтерес до герменевтичної тематики спостерігається значно меншою мірою). На наш погляд, така досить обережна назва даної дослідницької області призводить до помилкового визначення східнослов'янської герменевтичної думки як рецепції західноєвропейської герменевтики. Це ж і не дозволяє здійснити самобутні критичні дослідження стосовно герменевтичного універсалізму, приєднатись до загальноєвропейської дискусії з даного питання, пропонуючи певний особливий підхід з позицій вітчизняної філософії. Насамперед, потрібен пошук підвалин, на яких можна було б виділити специфічний вид вітчизняної герменевтики порівняно із західноєвропейською. У свою чергу, правомірність цього виділення має бути підкріплена ретельним дослідженням вітчизняних філософсько-герменевтичних текстів, герменевтичної практики з урахуванням їх культурних особливостей, щоб засвідчити наявність певної культурної форми розуміння.

Таким чином, актуальність дослідження герменевтичного знання в східнослов'янській філософській традиції обумовлена, з одного боку, практичними проблемами сучасних процесів глобалізації і міжкультурної взаємодії, а з іншого - теоретичними проблемами, пов'язаними зі світоглядно-методологічним забезпеченням щодо герменевтичної сфери філософії на основі визначення специфіки регіональної області герменевтики.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Звертання до герменевтичної проблематики в сучасній філософії свідчить про необхідність переосмислення сучасної герменевтичної ситуації, що склалася в загальноєвропейському культурному просторі. Насамперед, це переосмислення створюється за допомогою звернення до вже відомих західноєвропейських першоджерел – робіт Аристотеля, Бл. Августина, І. Хладеніуса, Ф. Шлейєрмахера, В. Дільтея, М. Гайдеггера, Х.-Г. Гадамера і

П. Рікера. У руській¹ філософії до таких філософських першоджерел належать, насамперед, праці Г.Г. Шпета, В.В. Розанова, П.О. Флоренського і М.М. Бахтіна.

У західноєвропейській філософії Г. Альбертом була здійснена критика чистої герменевтики, що резонувала з дослідженнями Т. Бонка і Г. Ленка щодо інтерпретаціонізму й креативності інтерпретацій, а також із розробками нових позицій сучасної філософської герменевтики Г. Кремера, поняття «герменевтичного поняття» Г. Кюне-Бертрама, негативної герменевтики Р. Шурца, вчення про інтерпретацію в спеціальних наукових галузях Х. Зайферта. Таким чином, західноєвропейські філософи переорієнтували свій дослідницький інтерес з області універсального розуміння в область фундаментальної інтерпретаційної позиції, яка своєрідно тлумачила різноманіття смислів і не зводила їх до єдиного смислового універсуму.

У радянський період у вітчизняній філософії також розроблялися проблеми розуміння й інтерпретації, що привернули особливу увагу в 80-і роки. Герменевтичні проблеми розглядалися в різних аспектах: логіко-гносеологічному (О.Г. Ішмуратов, М.В. Попович, В.М. Лейбін, Є.П. Нікітін, Г.І. Рузавін, О.І. Уйомов, Г.М. Джагарова, В.П. Філатов, Л.М. Терентьева, Є.К. Бистрицький, В.О. Скіданова), соціально-аксіологічному (С.С. Гусєв, Г.Л. Тульчинський, Н.А. Слюсарєва, В.Н. Порус), культурологічному (С.Б. Кримський, П.Ф. Йолон, Б.О. Парахонський). Окремо необхідно виділити школу семіотико-лінгвістичного аналізу, що активно досліджувала процеси розуміння й інтерпретації в культурфілософському аспекті (Ю.М. Лотман, К.О. Свасьян, Б.М. Гаспаров, Н.Л. Мусхелішвілі, Ю.І. Левін, В.М. Топоров,

---

¹ Слово „руський” має декілька значень: 1) руський (імен. – русин, прикм. до Київської Русі; наприклад: „Киев – мать городов русских»), 2) руський, російський (великоруський, прикм. до Росії), 3) білоруський, 4) іст., зах. Український. (Українсько-російський словник. Вид. 3 / Укл.: В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Шевченко та ін. – К.: Наук. думка, 1975, с. 736; Тлумачний словник літературної української мови. – К.: ЮНІС, 2004; Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004, с. 1090). Автор артикулює історично перше значення стосовно сучасної філософії і культури, даючи йому нову інтерпретацію не як суто національної, а як транснаціональної культурно-онтологічної форми розуміння.

Ю.О. Шрейдер, Р.І. Павільоніс) та історико-герменевтичні дослідження С.О. Кошарного і В.М. Мейзерського.

У пострадянський період російські філософи здійснювали вивчення герменевтичних ідей у творчості окремих авторів. Серед таких необхідно виділити дослідників творчості Г.Г. Шпета (Є.В. Борисов, В.В. Калиниченко, В.Г. Кузнєцов, В.О. Лекторський, О.О. Мітюшин), М.М. Бахтіна (Н.К. Бонецька, О.О. Грякалов, Р.О. Євтушенко, В.В. Пронякін, К.І. Ісупов), П.О. Флоренського (Ігумен Андронік (О.С. Трубачов), Б.В. Марков, С.С. Хоружий), ісіхастської традиції (С.С. Хоружий), та ін.

Серед сучасних вітчизняних досліджень необхідно також виділити роботи, в яких аналізуються герменевтичні ідеї Г.С. Сковороди (Л.В. Ушкалов, О.М. Марченко) і герменевтико-комунікативні моделі у руській філософії (Г.Г. Почепцов), відкриваються нові „герменевтичні горизонти” в дослідженнях з філософії науки (В.А. Рижко), філософії імені (Д.І. Руденко, Ю.І. Сватко, В.В. Прокопенко) і філософії статі (Н.В. Хамітов), здійснюється герменевтична практика коментарів історико-філософських текстів (В.В. Шкода), та ін.

Окремі історико-герменевтичні дослідження східнослов'янської філософської думки висвітлили ряд пріоритетних аспектів слов'янського герменевтичного філософствування. До таких, зокрема, належать: логіко-гносеологічний, семіотичний, феноменологічний, онтологічний, лінгвофілософський і культурофілософський.

Однак, незважаючи на існуючу у філософській літературі багатоаспектну диференціацію герменевтичного знання, є необхідність у здійсненні теоретичної роботи щодо визначення місця вітчизняних герменевтичних ідей у загальнофілософському герменевтичному просторі, концептуальному об'єднанні зусиль багатьох дослідників у даній області, які представляють певну східнослов'янську культурну форму розуміння.

Таким чином, можна констатувати наявність нагальної потреби й можливості формулювання цілісної концепції руської герменевтики не як

національної, а саме транснаціональної культурної форми розуміння, яка б маніфестувала специфічні особливості східнослов'янського типу розуміння і філософствування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Обраний напрямок роботи виконаний відповідно до планів наукових досліджень Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна в межах науково-дослідних програм, що здійснюються кафедрою теоретичної і практичної філософії: «Філософія і різноманіття соціокультурних світів», „Проблема цивілізаційних трансформацій: соціально-філософський аспект” (державний реєстраційний № 0100U003358).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу логіко-гносеологічних, феноменологічних, онтологічних, лінгвофілософських і семіотико-культурологічних аспектів герменевтики в східнослов'янській філософській традиції виробити нову концепцію герменевтичного знання, що містила б методологічну основу для визначення специфіки вітчизняної герменевтики, яка репрезентує східнослов'янську культуру філософствування і не зводиться до рецептивної моделі західноєвропейської герменевтики.

Відповідно до мети передбачається вирішення таких завдань:

- експлікація герменевтичних ідей в історії вітчизняної філософії з розширенням кола історико-філософських джерел;
- вивчення культурно-світоглядних основ критичних оцінок вітчизняного теоретичного знання в області герменевтики як лише рецептивного продукту щодо західноєвропейської герменевтики;
- пошук теоретичних і практичних підвалин для встановлення специфіки герменевтики в східнослов'янській філософській традиції; вироблення відповідної теоретичної позиції, що репрезентує дану специфіку;
- вивчення логіко-гносеологічних аспектів герменевтичного знання щодо західноєвропейської і східнослов'янської філософських позицій: розмежування теоретичних основ, понятійної специфіки, структурної

організації й особливостей логіко-практичних (методичних) і конкретно-наукових застосувань;

- аналіз феноменологічних аспектів проблем розуміння й інтерпретації; виявлення специфіки вітчизняних підходів до проблем герменевтичної феноменології;

- виявлення онтологічних теоретико-герменевтичних концепцій у східнослов'янській філософській традиції з відповідним розмежуванням фундаментально-онтологічних й екзистенціальних характеристик розуміння й інтерпретації;

- здійснення теоретичного аналізу проблем розуміння й інтерпретації в лінгвофілософському аспекті; визначення специфіки осмислення герменевтичних проблем у мовленнєвому мисленні, мовленнєвих актах і міжкультурному спілкуванні;

- розкриття специфічних особливостей розв'язання проблем розуміння й інтерпретації у вітчизняній філософії діалогу і культургерменевтиці;

- обґрунтування необхідності виділення герменевтики в східнослов'янській філософській традиції як змістовно самостійної теоретико-філософської області; визначення теоретичних основ, понятійного апарату, структурно-аналітичних особливостей нової теоретичної області герменевтичного знання.

Об'єктом дослідження є розуміння як одна з фундаментальних сутнісних людських здібностей, що виражається в різноманітних способах відносин людини і світу і яка здійснюється завдяки різним технікам інтерпретації.

Предметом дослідження є культурна форма розуміння в її конкретній контекстуалізації щодо руської герменевтики.

Теоретичні і методологічні підстави дослідження. Дисертація належить до філософсько-методологічних досліджень в області герменевтики. Пріоритетним у ній є логіко-феноменологічний підхід в межах порівняльного аналізу разом з урахуванням самостійного значення й

додатковості інших підходів.

Під час дослідження використовувалися:

- метод експлікації герменевтичних ідей у теоретичних роботах руських філософів;
- логіко-історичний аналіз при співвіднесенні певних періодів розвитку герменевтики в історії філософії;
- порівняльно-критичний аналіз різних концептуалізацій герменевтики в сумісному історико-філософському просторі;
- екзистенційно-феноменологічний підхід під час розкриття сутнісних проблем герменевтичного знання у східнослов'янській філософській традиції;
- власне герменевтичний метод при осмисленні особливостей вітчизняного герменевтичного філософствування;
- метод аналогії, теоретичного розумового моделювання при аналізі експлікованих ідей і відповідних герменевтичних понять.

У дослідженні значною мірою використовувався методологічний потенціал робіт західноєвропейських представників філософської герменевтики: М. Гайдеггера, Х.-Г. Гадамера, П. Рікера, західноєвропейських критиків філософської герменевтики: Х. Альберта, Е. Бетті, О. Больнова, Т. Бонка, Ф. Коппе, Е. Корета, Х. Кремера, Г. Ленка, Х. Зайферта та ін., а також робіт вітчизняних філософів, що репрезентують особливий тип східнослов'янської герменевтики: П.Д. Юркевича, П.О. Флоренського, М.М. Бердяєва, Г.Г. Шпета, О.Ф. Лосєва, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, В. Бібіхіна та ін.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні нового концепту – „руська герменевтика” - як особливої транснаціональної культур-онтологічної форми розуміння, притаманної східнослов'янській герменевтичній традиції.

Новизна наукових результатів міститься в таких положеннях:

- подається нова інтерпретація проблеми герменевтичного універсалізму як засобу уніфікації культури розуміння;
- отримало подальший розвиток історико-філософське дослідження герменевтичних ідей у східнослов'янській філософській традиції;
- запропонована оригінальна концепція герменевтичної культури для обґрунтування особливостей руської герменевтики;
- вперше визначена специфіка руської герменевтики як етичної герменевтики, що, на відміну від західноєвропейської, оформляється під впливом ідей практичної філософії;
- акцентується чуттєвий аспект розуміння в східнослов'янській культурі з наступним ствердженням особливого типу розуміння як ідеального відношення любові, що домінувало як у герменевтичних практиках, так і в теоретико-герменевтичних дослідженнях;
- вперше дана нова інтерпретація логіко-гносеологічного, феноменологічного, онтологічного, лінгвофілософського, семіотико-культурологічного аспектів герменевтики з позицій особливостей регіональної герменевтичної культури;
- вперше запропонована нова модель герменевтичного кола, змістовно визначена етичним культурним смислом; виявлені різні модифікації герменевтичного кола в історії руської філософії;
- визначені відмінності феноменологічних концепцій герменевтики в східнослов'янській філософській традиції, у якій долається егологічний підхід у встановленні значення за допомогою обґрунтування ідеї колективної (соборної, одинично-множинної) свідомості;
- здійснена нова інтерпретація онтологічного аспекту герменевтики в руській філософії з виведенням герменевтики самості порівняно з гайдеггерівською герменевтикою Da-Sein, персональної онтології, що подає актуальний для вітчизняної культури засіб саморозуміння і самоінтерпретації;
- виявлена специфіка мовленнєвого спілкування, заснована на

переосмисленні концепту внутрішньої форми В. Гумбольдта, а також відчутті і співчутті на протигагу вчуванню (західноєвропейському варіантові герменевтичного відношення);

- вперше здійснюється аналіз основних аспектів герменевтичного знання з огляду на апофатичне філософствування; зроблені висновки щодо теоретичного значення діалогічної культури вітчизняного варіанта філософської герменевтики в цілому і культургерменевтики зокрема.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Отримані результати аргументують цілісне уявлення про руську герменевтику на підставі поняття герменевтичної культури, що дає можливість збагачення історії й теорії герменевтики у філософії і методологічні підстави для включення регіональної герменевтики в загальноєвропейський філософський дискурс з урахуванням вітчизняної культурної традиції. Основні результати й висновки можуть бути методологічною основою для осмислення герменевтичних проблем у конкретнонаукових сферах знання. Положення і результати роботи можуть бути використані як теоретичний матеріал для подальших філософських досліджень різноманіття герменевтичних культур; у викладанні філософських курсів і, зокрема, у курсі «Філософська герменевтика», підготовці підручників і навчальних посібників з філософії і герменевтики, а також спеціальних курсів, що включають розгляд проблем розуміння, інтерпретації, авторства, та ін.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дисертаційного дослідження отримані авторкою самостійно. У колективній монографії авторці належить 60% опублікованого матеріалу, нею проаналізовано: формування проблеми інтерпретації в епоху науково-теоретичної кризи (вступ), гносеологічні й онтологічні проблеми інтерпретації (розділ 2), типологія пізнавальних орієнтацій у роботі з текстами (підрозділ 3.1), проблема іменування в інтерпретаторській діяльності (розділ «Замість висновку»). У публікаціях № 27, 31, 32 авторці належить 50% опублікованого матеріалу, нею проаналізовано: герменевтичні проблеми в

західноєвропейській теорії комунікації і соціокультурний контекст інтерпретації (№ 27); значення культурного архетипу для теорії комунікації (№ 31) і проблеми герменевтики освіти XXI сторіччя (№ 32).

Апробація результатів дослідження. Результати і висновки дослідження обговорювалися на наукових семінарах і засіданнях кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Основні положення і результати дослідження викладалися й обговорювалися на міжвузівських регіональних, всеукраїнських і міжнародних конференціях: міжвузівській науково-методичній конференції «Інженерна освіта – єдність технічної і гуманітарної освіти» (Харків, 1993), II Харківських Сковородинівських читаннях «Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи» (Харків, 1993), міжрегіональній науковій конференції «Мова і людина» (Краснодар-Сочі, 1995), всеукраїнській науково-практичній конференції «Діалог культур і духовний розвиток людини» (Київ, 1995), міжнародній науково-методичній конференції «Роль вузів у вирішенні проблем безперервної освіти та виховання особистості (від шкільної до післядипломної)» (Київ, 1995), III Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях «Філософія: класика і сучасність» (Харків, 1996), міжнародній науковій конференції «Мова і культура» (Київ, 1998), міжнародній науково-практичній конференції «Наука і соціальні проблеми суспільства» (Харків, 1998), міжнародній науково-практичній конференції «Університетська освіта України XXI сторіччя: проблеми, перспективи, тенденції розвитку» (Харків, 2000), VIII Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях «Обрії комунікації й інтерпретації» (Харків, 2001), Харківських Каразінських читаннях (Харків, 2002), X Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях «Проблема свободи в теоретичній і практичній філософії» (Харків, 2003), міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми викладання логіки і дисциплін логічного циклу» (Київ, 2004), міжнародній науково-теоретичній конференції «Філософія I.

Канта і сучасність» (Дніпропетровськ, 2004), XII Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях «Університетська філософія в ретроспективі і перспективі» (Харків, 2005).

За матеріалами досліджень дисертанта викладається навчальний курс «Філософська герменевтика» для студентів філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (2004-2005). Результати дисертаційного дослідження використовуються при підготовці під науковим керівництвом та з науковим консультуванням авторки кандидатських дисертацій з проблем герменевтичних практик, філософії історії, філософії діалогу, філософії перекладу та ін., зокрема пройшли захист 3 кандидатські дисертації, готуються до захисту ще 3.

Публікації. Результати досліджень опубліковані в авторській монографії (10, 3 др. арк.), колективній монографії, 23 статтях у фахових виданнях з філософських наук і 3 статтях в інших виданнях, 10 тезах доповідей і виступів на конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаної літератури, що нараховує 282 позиції. Обсяг роботи - 384 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розглядається актуальність теми дослідження і характеризується ступінь розробленості проблеми в західноєвропейській і вітчизняній філософській літературі, визначається мета і задачі, об'єкт і предмет, теоретичне і методологічне обґрунтування дослідження, розкривається наукова новизна, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, надається список конференцій, семінарів, публікацій, у яких були апробовані результати дисертаційного дослідження.

У **першому розділі** «Східнослов'янська герменевтика як особлива теоретична область герменевтичного знання» отримала нове осмислення

проблема герменевтичного універсалізму, що вперше була поставлена наприкінці ХХ сторіччя в німецькій філософській герменевтиці. Сутність даної проблеми пов'язується з фундаментальною онтологією М. Гайдеггера, у рамках якої проблема розуміння постає центральною онтологічною проблемою, сфокусованою в Da-Sein. Розуміюче буття, за М. Гайдеггером, поглинає всю дотеоретичну аналітику, яка представляє, по суті, передрозуміння. Таким чином, гносеологічний (теоретична аналітика) і онтологічний (дотеоретична аналітика) підходи, доповнюючи один одного, утворюють певну універсальну конструкцію розуміння, у якій розуміння є найвищим якісним рівнем пізнання, з одного боку, і найякіснішим рівнем буття - з іншого. Критика тотальності розуміння відкриває можливість для дослідження меж розуміння, відносності розуміння, виправдання нерозуміння в тому числі. Крім того, усвідомлення кризи універсального розуміння переорієнтує дослідників на пізнання специфіки й технік інтерпретації, приймаючи розуміння як таке („за умовчанням”).

У даному дисертаційному дослідженні пропонується зробити переорієнтацію дослідницького інтересу зі сфери фундаментально-онтологічної герменевтики – на герменевтику регіональної онтології (термін Ф. фон Херрманна, сучасного дослідника філософії М. Гайдеггера). І як приклад такої регіональної герменевтики розглядати руську філософську герменевтику, що на теоретичному рівні відображує специфічну форму буття.

У *першому підрозділі «Правомочність східнослов'янської герменевтики: коло історико-теоретичних і національно-ідеологічних проблем»* дисертантка пропонує власні міркування стосовно проблем, пов'язаних із правомочністю виділення східнослов'янської герменевтики як самостійної предметної області дослідження. До цих проблем належать: неприйняття слов'янської (руської в тому числі) філософії як самостійної теоретичної області з усіма властивими їй атрибутами, розмитість меж російської й української філософій (навіть при визнанні специфіки

східнослов'янської філософської думки), нестійкість теоретичного інтересу до вітчизняного філософського відродження, історично детермінований розрив із філософською традицією в межах східнослов'янської філософії, неоднозначність діалогу із західноєвропейською філософією й ін. Усі названі проблеми не могли не вплинути на виділення руської герменевтики як окремої предметної області філософствування. При цьому пропозиції авторки щодо виділення такої предметної області ґрунтовані на проведеному історико-філософському й загальногерменевтичному аналізі для того, щоб позначити історичні віхи розвитку руської герменевтики.

Слід зазначити, що поняття „русська герменевтика” містить транснаціональні характеристики розуміння в межах східнослов'янської філософської традиції і відбиває певні онтологічні риси розуміння, що не заперечує наявності суто національних особливостей окремих культур. Дисертантка акцентує увагу на походженні герменевтичних ідей і зберіганні основних характеристик розуміння в історії руської філософії, що свідчить про наявність в ній герменевтичної традиції.

У другому підрозділі «Герменевтична культура як спосіб розрізнення регіональних герменевтик» як понятійне аналітичне підґрунтя для дослідження історії і теорії руської герменевтики авторка пропонує нове поняття - «герменевтична культура». В основу цього поняття покладена авторська ідея про культивування розуміння як людської властивості. Введення даного поняття, на наш погляд, дозволить здійснити розрізнення регіональних герменевтик через їхнє історико-культурне походження, а також за структурною організацією їхнього практичного і теоретичного вираження, а також завдяки якісним характеристикам. Обґрунтовано співвідношення поняття герменевтичної культури з поняттями «культургерменевтика», «культура мислення», розподіл герменевтичної культури на культуру розуміння і культуру інтерпретації, можливість проведення порівняльного аналізу герменевтичних культур (створення такої

теоретичної області як порівняльна культургерменевтика). Проводиться розмежування теоретичних і практичних аспектів герменевтичної культури.

Авторка вводить також поняття «герменевтичне почуття» з метою уточнення підґрунтя для культивуваці розуміння в межах визначеної герменевтичної культури. У зв'язку з цим, специфіка руської герменевтичної культури позначається як «розуміння серцем», а тип даної регіональної герменевтики - як «етична герменевтика». Герменевтична культура визначається авторкою як один з основних елементів духовної культури.

При цьому підкреслюється неусвідомленість факту «програмування» визначеної культури розуміння окремими індивідами, представниками даної культури, що дозволяє поставити проблему щодо свободи розуміння й інтерпретації.

У *третьому підрозділі «Джерела східнослов'янської герменевтики»* досліджується походження східнослов'янської герменевтики, що виявляється як у різних культурних практиках, так і у філософській теоретичній думці.

У *пункті 1.3.1. «Аутогерменевтика ісіхастського досвіду»* розглядаються особливості ісіхастської аутогерменевтики: соборний характер спілкування, у якому є можливим аскетичний дискурс; «духовне творення» як єднання серця і розуму. Герменевтичне коло в ісіхастському досвіді представлено «колообертанням розуму», або почерговим «введенням розуму» у тіло, серце й у самого себе (розум). У процесі такого розумового колообертання відбувається набуття герменевтичного досвіду: від вольової концентрації і зосередження, через ірраціональний тілесний досвід, відчуття щастя як моральної духовної досконалості до мисленневої рефлексії. Це забезпечує повноту (цілісність) розуміння, яка досягається через наслідування закликові «Відгукнись усьому собі» (або: «Зрозумій себе в цілому»). Таким чином, даний досвід відкриває для людини можливість духовного умогляду, що дозволяє «бачити невидиме і розуміти немислиме» (Вас. Великий).

Доведено, що відносно ісіхастського досвіду неможливо застосовувати повною мірою метод інтроспекції. Так, пропонується поняття «негативна інтроспекція» з метою передачі особливого способу самопізнання, що, разом з тим, припускає відмову від Я. Такий різновид інтроспекції корелює з апофатичним методом богопізнання, що, на думку авторки, дає можливість розглядати аутогерменевтику в ісіхастському досвіді в якості первинної релігійної моделі саморозуміння.

Визначається також діалогічний характер герменевтичного досвіду в ісіхазмі. Розрізняються: макродіалог (людина – Бог) і полілог (людина – традиція). У цілому, такий досвід має створити конкретний Універсум Спілкування (С.С. Хоружий), що репрезентує певну культуру розуміння.

У пункті 1.3.2. *«Особливості герменевтичної практики в епоху середньовіччя»* пропонується прагматичний аналіз «Слова про закон і благодать» Іларіона Київського, де жанр «Слова» класифікується як певна область середньовічної герменевтичної практики, у якій поєднані світське і духовне співтовариства. Аналізується текст Кліма Смолятича «Післання пресвітеру, витлумачено Афанасієм Монахом» як приклад практики інтерпретації даного історичного періоду. Обидва зразки, на думку авторки, є практичними варіантами світської інтриги, яка реалізована за допомогою екзегетичного письма.

Показано, що в братських школах здійснюється барочний синтез середньовічних уявлень і нових західноєвропейських вчень, відбувається перехід до просвітницького типу герменевтичної практики. На прикладі підручника Саковича «Аристотелеві проблеми» аналізується діалогова (питально-відповідна) система навчання. Просвітницька герменевтика сприяє появі особливого типу розуміння й інтерпретації з елементами пояснення. Питально-відповідна система діалогового спілкування, де розуміння доповнюється поясненням, породжує й особливе комунікативне протистояння, що актуалізує інтелектуальну напругу в очікуванні смислового результату.

Прагматичний аналіз дає можливість довести синкретичне поєднання „небесного” і „земного”, світського і релігійного, наукового і повсякденного в герменевтичній практиці, їх смислове співіснування в єдиному життєвому просторі. Питально-відповідна система навчання (по типу катехізису) призводить до символічного примирення несумісних позицій, що завершується науковим поясненням.

У пункті 1.3.3. *«Релігійна герменевтика епохи українського бароко»* досліджується вітчизняна релігійна герменевтика, що відрізняється використанням методу символічної префігуративної інтерпретації. Цей підхід до релігійного тексту дозволяв зберегти «сакральність» денотату й духовний характер самого тлумачення, а пізніше він став притаманний інтерпретації в руській філософії (П.О. Флоренський, О.Ф. Лосєв та ін.), яка акцентувала увагу на символічності тексту, слова, імені, комунікативних відносин і т. ін. Тому екзегетика епохи українського бароко це не тільки певний історичний період розвитку герменевтики, а й визначальний етап формування руської культури розуміння.

У пункті 1.3.4. *«Релігійно-філософська інтерпретація Г.С. Сковороди»* пропонується дослідження особливостей символічної інтерпретації Г.С. Сковороди. Теоретичну герменевтику Г.С. Сковороди характеризують софійність, префігуративність (алегорична мова й насичені інтерпретативні образи), модель «символічних світів», барочний синкретизм і діалогічність.

Таким чином, у даному розділі авторка дисертаційного дослідження обґрунтувала необхідність постановки проблеми вирішення герменевтичного універсалізму на ґрунті вітчизняної культури філософствування, осмислила деякі історико-теоретичні та національно-ідеологічні проблеми, які перешкоджають подібній постановці питання, а також запропонувала теоретичні підґрунтя для вирішення даної проблеми й проаналізувала історичні джерела східноєвропейської герменевтичної теорії і практики.

У другому розділі **«Логіко-гносеологічні аспекти західноєвропейської і східнослов'янської герменевтичних культур»**

аналізуються логіко-гносеологічні проблеми, що виникають стосовно знання й розуміння, істини й розуміння, інтерпретації й пояснення, методології герменевтичного знання тощо з урахуванням специфіки різних видів герменевтичного знання в межах його класифікації.

У першому підрозділі *«Герменевтичні ідеї І. Канта в контексті критики чистого розуму»* встановлено, що, за Кантом, розуміння виступає якісним мірилом знання. Розуміння в теоретичній сфері діяльності людини також має свої апіорні форми, що можуть бути співвіднесені з ідеєю передрозуміння Гадамера, з одного боку, і з ідеєю всерозуміючого розуму Вас. Розанова, з іншого боку. Це співвідношення відкриває різні джерела теоретичного, дотеоретичного (повсякденного) і синтетичного (повсякденного, теоретичного та релігійного) розуміння: категорії простору і часу (апіоризм), забобони і єдиний розум, власник абсолютного Розуміння.

Розглянуто також розподіл Кантом тлумачення на метафізичне (таке, що встановлює зв'язок якого-небудь поняття з апіорною формою) і трансцендентальне (а саме формально-понятійну можливість для інших апіорних синтетичних знань). Підкреслюється також, що кантівське поняття розуміння має раціональний сенс і характеристики синтетичного способу мислення на відміну від аналітичного. В основі розуміння є також апперцепція (як просте уявлення про Я). Таким чином, за Кантом: «Розуміти означає мислити (синтетично)». Неправильне тлумачення ототожнюється у цього мислителя з неправильним застосуванням.

Кант розрізняє також ступені розуміння залежно від інтенсивності обсягів схоплення (якості зв'язку відчуттів), отриманої соматичним мисленням. Від цього залежить і якість пізнання.

В руській філософії розрізнення апіорного й забобонного, теоретичного й повсякденного нівелюється перед обличчям Бога, долі, Добра в ім'я християнської рівності. Таким чином, з одного боку, формується позиція недовіри до розуму і довіри до буття, а з іншого – символізується

значення розуміння, що поєднує несумісні (згідно західноєвропейській раціоналістичній філософській традиції) рівні людського пізнання і буття.

У *другому підрозділі «Телеологічна пангерменевтика: подолання конфлікту науки і філософії»* розглядається герменевтичний шлях усунення конфлікту науки і філософії з позицій руської герменевтики. Василь Розанов пропонує підхід, відповідно до якого розуміння виконує функцію апіорної категорії щодо науки і філософії. Але при цьому, на нашу думку, Розуміння (з великої букви) є не просто синтетичним поняттям, але й символічним: воно уособлює сутність всеєдності в руській релігійній філософії. Тому Розуміння за Розановим не підлягає сумніву, воно безконфліктне та є метафілософським і метанауковим водночас. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що герменевтика не тільки зберігає за собою статус загальнотеоретичної дисципліни, але й набуває нового статусу – метатеоретичної дисципліни. А філософський (теоретичний) розум підкоряється єдиному розуміючому розумові. І єдиний розуміючий розум, і нова метатеоретична дисципліна герменевтика, на нашу думку, володіють також характеристиками символічного об'єднання віри і розуму.

Звідси стає можливим і розрізнення знання та розуміння як каузального і цільового пояснення. Розумність розуміючого розуму в тому, що він досягає розуміння за допомогою схем розуму. А на основі схем розуму (схем природи, атрибутів, причинності, доцільності, подібності та розрізнення, числа) формуються три основні форми розуміння: вчення про того, хто пізнає, про пізнавання та те, що пізнається. Розуміння розглядається Розановим як потенційна можливість форми (кристаловидна потенція), зорієнтована в своїй якості й русі на Бога, а розуміючий розум є живою потенцією. Всерозуміючий розум існує тільки символічно або в символічному світі, «наповненому» ідеями-схемами.

Межею Розуміння може бути тільки символічне Начало (біблійне начало світу). А вищим смислом (сенсом життя) є смисл моральний.

Таким чином, вчення Розанова можна розглядати як розвиток ідей символічності, телеологічної спрямованості, дискурсу енергій, недовіри до „філософського розуму” в ім'я загальнохристиянського Розуміння, що притаманні, як на думку дисертантки, руській герменевтичній культурі у східнослов'янській філософській традиції. „Схеми розуму” виконують інструментальну роль щодо цілей розуміння, вони постають у Розанова в якості „знаряддя добра”, завдяки чому добро перемагає зло в процесі розуміння. У свою чергу, історія людства є історією Духа, в якій життєвий світ набуває свого значення тільки завдяки морально-етичній спрямованості. Розуміння у Розанова підіймається на рівень метафізичного релігійного предмету, в якому об'єднуються віра і розум.

Телеологічна концепція Розанова визначається авторкою як „телеологічна пангерменевтика”, яка визначила вектор подальшого розвитку східнослов'янської герменевтики.

У *третьому підрозділі «Логіка історичного пізнання Г.Г. Шпета»* досліджуються особливості історичної герменевтики Г.Г. Шпета. Встановлено, що під історією Шпет розумів соціальну історію, яка інтерпретувалася ним як колективна, соборна. У свою чергу, історичні співтовариства формуються, за Шпетом, за допомогою взаєморозуміння, тобто утворення герменевтичних зв'язків, що породжують якісь цілісні соціальні організми. Для герменевтичного аналізу соціальних класів Шпет використовував семіотичну систему з акцентуацією на проблемі значення. У цілому, історія розглядалася ним як герменевтична наука.

У свою чергу, історію як науку виправдовує наявність особливої історичної логіки. Особливістю цієї логіки в період переходу від конкретно-історичної науки до філософської історії була універсалізація одиничних понять у рамках історичної індукції. Однак критика, здійснена Шпетом, виявила, що за допомогою такої логіки відбудовувалася історія можливого як належного.

Коли філософську історію замінила філософія історії, тоді аналітичний підхід був переорієнтований з проблеми одиничного на проблему іманентного смислу історичного предмету. Таким чином, відбулося об'єднання логіки історії з логікою предмету філософії. Семіотичний підхід, що використовував Шпет, дає можливість розгляду історичних свідочств як знаків і визначає мету історичного пізнання як інтерпретацію знаків.

Джерелом пізнання, за Шпетом, є також слово, що виконує функцію знака. Звідси, історична інтерпретація являє собою нове «прочитання історії», читання є спосіб історичного пізнання. При цьому Шпет підкреслює, що слово він розглядає як соціальну річ (соціальний знак). Акт історичної інтерпретації є соціальною дією, тому що в процесі інтерпретації інтерпретуючий стає соціальною людиною. Призначенням герменевтичної логіки є дослідження ідеальних форм вираження, що дозволяють здійснитися цій соціальній дії. З цієї точки зору Шпет критикує логіку історичного пізнання Хладеніуса. На нашу думку, Шпет поєднує досягнення філологічної герменевтики й розуміючої соціології на підставі ідеї соборності.

Шпет надає власну інтерпретацію історичної події, повідомлення, авторитету, обставини, випадку для того, щоб представити історію логічно не як шлях до ідеального належного, але як реальний емпіричний предмет, який володіє недосконалою, але головною своєю чеснотою – моральним смислом. Тому в історичному пізнанні, внаслідок фрагментарності предмета, неможливо дійти висновків демонстративним способом.

Таким чином, логіка історичного пізнання Шпета набуває таких характерних для руської герменевтичної культури рис, як соборність в інтерпретації історичного предмету та моральний смисл у телеологічному поясненні. Специфіка історичного предмету як виразу, що вказує на інший предмет, полягає в його символічності. Джерелом історичного пізнання є слово як соціальна річ, що потребує розуміння й інтерпретації.

Історична інтерпретація у Шпета набуває значення соціальної дії, яка продукує духовну єдність, тобто соборність, творить таким чином „соціальну

людину”. Історичні події (співбуття) – це моральні речі, які фіксують зміни у моральному житті (зміни моральної істоти).

У *четвертому підрозділі «Герменевтика як практична логіка в «Логічних наставленнях» Петра Лодія»* розглядаються особливості герменевтичної практики прочитання й тлумачення книг, які були розроблені у вітчизняній філософії Петром Лодієм. З'ясовується методичний смисл герменевтики як розділу практичної логіки. У свою чергу, правила тлумачення за Лодієм містять вказівки щодо додавання значень авторському тексту, де особливе місце належить культурно-історичному контексту, а також протонародній думці, звичаям та національним рисам релігійної свідомості автора. Науковий підхід у тлумаченні книг необхідний для виключення протиріч. На нашу думку, визначальними для інтерпретаційного підходу є культурні цінності інтерпретатора. Логічні правила виконують функцію виправдання культурної ціннісної позиції.

Відзначене також виділення етичного компонента в тлумаченні тексту: любов або ненависть до автора впливають на результат тлумачення.

Запропоновано розподіл герменевтичної логіки у вітчизняній філософії на теоретичну і практичну, у яких за принципом взаємодоповнення сполучаються методологічні й методичні правила.

Якщо на теоретичному рівні логіка формує і вирішує теоретичні проблеми, пов'язані із труднощами щодо розуміння текстів, то на практичному рівні герменевтична логіка висвітлює процедурні особливості розв'язання проблем, пов'язаних із розумінням з урахуванням його культурної форми.

У *п'ятому підрозділі «Логіка герменевтичного кола»* досліджується логіка герменевтичного кола як особливого абстрактного предмету. На нашу думку, західноєвропейська герменевтична ідея вчування підпорядкована цілям раціонального пізнання та скоректована логічно (обмежена герменевтичним колом).

У пункті 2.5.1. «Герменевтичне коло й вчування» досліджується значення герменевтичного кола у філософських вченнях Бл. Августина, Матіуса Флаціуса Ілрійського, Фр. Шлейєрмахера, В. Дільтея, М. Гайдеггера і Х.-Г. Гадамера. Показано, що герменевтичне коло є аналітичною фігурою, що обмежує інтроспекцію і вчування, і направляє їх на розкриття авторського смислу або смислу об'єктивної і суб'єктивної історії. Зокрема, «мнине коло» Шлейєрмахера є раціональним способом обмеження почування, теоретичною моделлю, що означає перехід від почуттєвого ставлення до поняття. Цей рух визначає західноєвропейську раціоналістичну культуру розуміння й інтерпретації.

У психологічній інтерпретації герменевтичного кола В. Дільтея вирішальним стає встановлення логічного зв'язку між окремими елементами життєвого світу, що „стягує” розрізнені фрагменти індивідуального досвіду до смислового центру, корелює із зовнішнім життєвим світом і таким чином конструює цей життєвий світ.

Гайдеггер онтологізує поняття герменевтичного кола, відкриваючи екзистенційну структуру тлумачення (екзистенційне герменевтичне коло або, за Гайдеггером, „онтологічну структуру Da-Sein”, яка може бути зрозумілою завдяки абстрактній фігурі кола).

Співвідношення герменевтичних кіл автора й інтерпретатора, інтерпретатора й зовнішнього життєвого і культурного світів породжує поняття „обрію розуміння” (Х.-Г. Гадамер). Прагнення до зближення обривів розуміння під час інтерпретації є, по суті, прагненням до ототожнення життєвих світів, що відбивається у ототожненні логіко-мовних конструкцій.

Західноєвропейське герменевтичне поняття „вчування” обумовлено встановленням умовних меж розуміння (герменевтичним колом), тобто вчування не є абсолютно вільним і не спрямованим, а у Шлейєрмахера воно базується на містичному первинному й безпомилковому почутті, яке раціоналізується у герменевтичній процедурі.

У пункті 2.5.2. «Герменевтичне коло й «логіка серця»» аналізується поняття герменевтичного кола в східноєвропейській філософській герменевтиці, якому надаються різні значення. В аутогерменевтиці ісіхастського досвіду – містичне «колообертання розуму» (що проникає в тіло, серце та власне розум), що являє собою морально-релігійний духовний рух. «Кільце вічності» Г. Сковороди є містичним контекстом, у якому вічно перебуває біблійний текст. Тут доречний апофатичний принцип розуміння, на якому ґрунтується префігуративна інтерпретація Біблії.

У філософії серця П.Д. Юркевича герменевтичне коло передає «логіку серця» як тип розуміння з любов'ю, який формує соборність. При цьому образ «серця» і вплив «серця» асоціюються з образом і впливом Сонця. «Серце» дає моральну освіту й формує моральну автобіографію особистості. Герменевтичне коло, «світле коло розуміння», у даному випадку є невинним рухом від розуміючого серця до глибокого серця (містичного центра особистості, пізнаваного апофатично).

Таким ідеям співзвучні ідеї «висхідних кіл» В.В. Розанова, «особистісного кругозору» М.О. Бердяєва, лінгвістичної моделі герменевтичного кола О.А. Потебні, «кола спілкування» і «сфери розмови» Г.Г. Шпета, «кругообертання розуму» у філософії імені О.Ф. Лосєва, семіосфери Ю.М. Лотмана.

Таким чином, на відміну від західноєвропейської герменевтичної традиції, герменевтичне коло в руській герменевтиці набуває морально-етичного змісту, що притаманний східнослов'янській культурі розуміння.

У третьому розділі «Від герменевтичної феноменології до феноменологічної герменевтики» досліджується співвідношення ідей феноменології і герменевтики в західноєвропейській і східнослов'янській філософії, визначається різниця між підходами до проблеми значення й ролі свідомості в герменевтичних процедурах.

У першому підрозділі «Герменевтична феноменологія: М. Гайдеггер і Г.Г.Шпет» вивчаються герменевтико-феноменологічні ідеї М. Гайдеггера і

Г.Г. Шпета. Встановлено, що гайдеггерівська герменевтична феноменологія (герменевтика фактичності) на відміну від гуссерлевої дескрипції зосереджена на феноменах дотеоретичного, дорефлексивного характеру. Центральним пунктом герменевтики фактичності є герменевтика Da-Sein, що автономізує та уніфікує екзистенцію.

Поряд з уже відомими загальними для Гайдеггера і Шпета теоретичними положеннями (загальне теоретичне джерело – філософія Е. Гуссерля, онтологізація розуміння, розмежування буття й існування, фундація на ідеях Платона), виділені також і відмінні риси їх герменевтичної феноменології: ідеї «вслуховування» (М. Гайдеггер) й інтелектуальної інтуїції (Г. Шпет), наявності буття в мові (М. Гайдеггер) і культурної архітиповості слова (Г. Шпет).

Особливістю герменевтичної концепції Шпета є розгляд мовних аспектів свідомості, унаслідок чого феноменологічна рефлексія набуває характеру герменевтичного акта: «я» знаходить власний смисл і значення в «сфері розмови» шляхом тлумачення. Таким чином, феноменологічна редукція (відшукування чистого «я» за аналогією з емпіричним «я»), за Шпетом, є методом самотлумачення, тобто герменевтичним методом. При цьому чисте «я» розуміється інтуїтивно; у цьому «я» смисл і значення ототожнюються, або смисл, за Шпетом (на відміну від Гуссерля), є розширеним значенням.

На відміну від Гайдеггера, Шпет поміщає свідомість у соціальний контекст, це створює можливість буття розуму, можливість «урозуміння». Шпет вивчає, по суті, інтуїцію соціальних феноменів на відміну від почуттєвої та ейдетичної (ідеальної) інтуїції. А також – мовну свідомість, що є наслідком цієї інтуїції. У свою чергу, «мовна свідомість» виявляє і «культурну свідомість», що є насамперед феноменологічним предметом.

«Культурна свідомість», за Шпетом, є розуміючим розумом (на відміну від чистого розуму), діалогічним за своєю сутністю. У свою чергу, діалогічні

відносини складають елементарну структуру соборних відносин. Так свідомість з'являється як символічний колективний предмет.

Хоча феноменологічна герменевтика Шпета є вченням про інтелектуальне смислорозуміння, в ньому віддається перевага соціальному аспектові культурної свідомості. Таким чином, феноменологічна герменевтика спирається, на нашу думку, на певну культурну форму розуміння, продовжуючи в площині герменевтико-феноменологічного аналізу східнослов'янську герменевтичну традицію.

У другому підрозділі *«Діалектична феноменологія: розуміння в контексті філософії імені»* досліджується діалектична феноменологія О.Ф. Лосєва, вибудована на підставі апофатичного принципу аналізу, у якому формується поняття «сміслового пояснення». Центральною категорією аналітики О.Ф. Лосєва є категорія імені.

На нашу думку, герменевтична культура формується вже в стадії іменування. О.Ф. Лосєв використовує діалектику як «логіку протиріччя» між поясненням і розумінням, тобто діалектика, фактично, є логікою герменевтичного методу. Діалектика націлена на утворення смислу як результату синтезу. При цьому поняття «цілого» (що репрезентує смисл) О.Ф. Лосєв тлумачить як синтез «одного» і «множинного».

Виявлено, що Лосєв наголошував також на реальності, дійсності смислу. Ім'я в процесі аналізу знаходить свою символічну структуру вже на рівні фонем (множина і сума значень, представлених звуком). У ноємі знаходиться смисл, якщо ноєма також представлена прозоро, символічно (без суб'єктивних смислових відтінків). Вирішенню омонімічних утруднень при аналізі ноєми сприяє перехід до аналізу ідеї. У співвіднесеності ідеї до меону в процесі іменування Лосєв вбачає джерело будь-якого спілкування. Сміслова комунікація в даному аспекті знаходить апофатичний характер, вона, у кінцевому результаті, нез'ясована, оскільки не витлумачене джерело свідомого ставлення людини до предмета («іншого»). Крім того, таке «свідоме ставлення» само по собі вимагає усвідомлення. Таким чином,

смысл імені є, зрештою, непоясненим феноменом, утвореним символічним способом. Енергема слова представляє смысл, розуміння також символічно. Усвідомлення смыслу, у свою чергу, є переходом від зовнішньої комунікації до внутрішнього діалогу. У процесі цього переходу меон відторгається остаточно, а усвідомлений предмет ототожнюється з «я». У процесі відторгнення меона відбувається встановлення меж інтелігенції.

Інтелігенція мислиться Лосєвим як мислення, що повертається до себе (кругообертання розуму, або самосвідомість). Це – внутрішнє герменевтичне коло. Оскільки мислення вічне, то смысл абсолютний («Існує тільки смысл і більше нічого»). У свою чергу, мова в цілому є символічним представником буття. Мова є енергією сутності, що заявляє про себе сама.

Міфічний момент імені міститься в ототожненні символу (як іменної структури) з інтелігенцією. Так ім'я знаходить свого носія.

Лосєв підкреслює, що остаточно момент у символічній структурі слова – апофатичний, нез'ясовний. А свою діалектику він називає символічною, тому що вона підкоряється символічній структурі імені. Таким чином, аналітичний рух Лосєва – це рух від символу до міфу, у якому кристалізується розуміння без надії на остаточно завершеність і однозначність. Таке трактування імені походить, на нашу думку, також від міфологізації Слова (як енергії сутності). При цьому універсалізується не значимість, а осмисленість, що твориться софійно і соборно.

Таким чином, концепція „смыслового пояснення” О.Ф. Лосєва синтезує західноєвропейську діалектику Гегеля, феноменологію Гуссерля, символологію Кассіра із східнослов'янською символічною та апофатичною традицією, що репрезентує руську герменевтичну культуру.

У *третьому підрозділі «Гайдеггерівська герменевтика Da-Sein і герменевтика самоті О.Ф. Лосєва»* досліджуються поняття Da-Sein (М. Гайдеггер) і самоті (О.Ф. Лосєва). Виявлено, що на відміну від гайдеггерівського Da-Sein, самість як індивідуальність речі мислиться символічно й інтерпретативно. Самість є живою сутністю речі, таємницею

індивідуальності, що досягається апофатично в нескінченній грі самоінтерпретацій. Можна виділити три рівні інтерпретацій самості: онтологічна дорефлексивна самоінтерпретація, рефлексивна самоінтерпретація та діалогічна авторська інтерпретація. Поняття самості на відміну від поняття індивідуальності відходить від зовнішніх естетичних характеристик людини та максимально зосереджується в «глибинах» «я», власного буття. На нашу думку, авторство в руській герменевтиці представляє не індивідуальність, а самість.

Інтерпретаційне різноманіття самості свідчить про її символічність. Інтерпретація самості береться Лосєвим у двох аспектах: інструментальному (інтерпретація як знаряддя самості) і онтологічному (інтерпретація як спосіб буття самості). Таким чином, Лосєв реалізує логіку інтерпретації як логіку символу. На відміну від кантівської речі-в-собі, самість як Таємниця існує у свідомості людини. Тому про Таємницю можна висловлюватися, тоді як про річ-в-собі висловлення неможливе. Отже, Таємниця є «розуміння як нерозуміння», де розуміння і нерозуміння наочне містифікуються: розуміння ототожнюється з гностичним знанням, «прозрінням», а нерозуміння є спосіб досягнення буття Таємниці Абсолюту.

Згідно з ідеями Лосєва, фактичність має також символічний характер, тобто фактичність – це не просто процес утворення значення, але й смислу, у якому символічно співприсутні різні значення. Звідси й саме розуміння є фактичним і символічним.

На нашу думку, вчення про самість О.Ф. Лосєва є специфічним варіантом східнослов'янської аутогерменевтики із характерними для неї рисами символічності, апофатичності, таємності смислу, які репрезентують руську герменевтичну культуру.

У четвертому підрозділі «Філософія як досвід розуміння. Техніки розуміння» досліджується феноменологічна герменевтика М. Мамардашвілі на прикладі зазначених ним технік розуміння.

Мамардашвілі розглядає свідомість як таку, що здатна розуміти, вона є відповідним способом саморозуміння. Техніка розуміння передає досвід розуміння, представлений як результат усвідомлення символічною мовою. «Я» має також символічний смисл, тому що воно одиничне і множинне водночас.

Розуміння як ставлення «я» до свого досвіду й передача цього досвіду ззовні є комунікативною за своєю природою. Отже, техніка розуміння повинна бути описана як техніка інтеракцій свідомості. Мова передає символічний світ свідомості, а свідомість за допомогою мови створює власну феноменологічну символічну реальність. Символічний характер свідомості дозволяє Мамардашвілі зробити висновок про ілюзорність «я». Сутність філософії як мистецтва – в особливих техніках розуміння, де відбувається перехід від одиничного «я» до множинно-одиничного, апофатичного. Таке розуміння «спалахує», тобто воно не засновано на сумарному досвіді, а виникає раптово, якимось чудесним чином. Звідси відбувається й поділ філософії як науки й філософії як мистецтва, що продукує або аналітичні, або поетичні тексти. Для розуміння поетичних текстів особливо важливий культурний код як набір символів, що робить доступним певний життєвий світ.

Виявлення у філософії розуміння М. Мамардашвілі вище означених характеристик розуміючої свідомості свідчить про наявність певної філософської герменевтичної традиції, в якій аналіз герменевтичних феноменів тяжіє до встановлення певних якостей розуміння й акцентуванні на проблемі значення щодо розуміння, притаманній східнослов'янській традиції філософствування.

У четвертому розділі «Герменевтична онтологія: розуміння і мова» розглядаються онтологічні аспекти герменевтики і, зокрема, проблема співвідношення розуміння та мови у східнослов'янській філософській традиції.

У першому підрозділі «Екзистенціально-онтологічне як герменевтичне у філософії С.Л. Франка» аналізується онтологічне вчення С.Л. Франка, що сфокусоване на феноменології людського буття ще в догайдеггерівський період. Тотожність екзистенціально-онтологічного і герменевтичного у Франка виражається в тезі «пережити – означає бути, а бути – означає розуміти». Особливістю онтології Франка є розгляд проблем буття в контексті вчення про всеєдність.

За логікою Франка, слід розрізняти «велику» і «малу» свідомість, які за змістом сполучаються за типом родовидових відносин. Крім того, їм надаються тимчасові характеристики: «мале» коло свідомості має тимчасове значення, а «велике» коло свідомості ототожнюється з вічністю. Для опису цього „спілкування” свідомостей використовується поняття герменевтичного кола, тому що свідомість приймається за діючу буттєву, тобто таку, що розуміє. Єдність, утворена інтенціонально, є особливою синтетичною формою буття, насиченою символічно. Отже, знання є інтерпретацією предметного світу, а розуміння стає розумним становленням (розумінням), інтуїтивним «обрамленням» знання. Грунтуючись на цьому, Франк пропонує концепцію «живого знання», у якій він відходить від традиційної гносеології і представляє знання онтологічно, або в контексті розуміння. Живе знання засноване на *відчуванні* (а не *вчуванні*), у якому зовнішнє і внутрішнє буття («коло щиросердних переживань») проникають одне в одне з наступним створенням символічного цілого. Це ж вирішує проблему психічної автономії (егології).

Завдяки символізації пізнавального онтологічного процесу, у вченні Франка свідомість інтерпретується як релігійна свідомість, що знаходить таким способом смисл свого внутрішнього життя. Розуміння цього внутрішнього життя можливе інтуїтивно-симпатичним способом. В філософії Франка ідеї Платона, Гуссерля і Вол. Соловйова синтезуються в концепції містичного реалізму.

„Живе знання”у Франка постає в якості „розширення переживання”, виходу переживання за його звичайні межі. Дискурс енергій, притаманний руській філософії, є способом приговорювання герменевтичних інтуїцій, що не можуть бути виражені раціонально. „Живе знання”, „живий смисл”, „живе спілкування”, „живий символ” і т. ін. – це поняття, притаманні руській герменевтиці, яка, на нашу думку, є особливою культурною формою розуміння.

У другому підрозділі *«Персональна онтологія: досвід філософської автобіографії М.О. Бердяєва»* аналізуються особливості персонального автобіографічного досвіду на прикладі філософської автобіографії М.О. Бердяєва.

Філософська автобіографія Бердяєва мислиться як духовна автобіографія, у якій дух знаходить свою філософську свободу за аналогією з духовною «біографією» Ісуса Христа, що має метаісторичний смисл. Сенс життя, за Бердяєвим, досягається апофатично. До екзистенціальних характеристик персоналістичної свободи належать самотність і протистояння. При цьому мемуарний історичний аспект особистісної автобіографії залишається на периферії пізнавального інтересу.

«Персональна онтологія» Бердяєва виявляється скупченням смислів, що важко сфокусувати в понятті єдиного сенсу життя, яке, по суті, цілком не репрезентується, залишається таємницею для самої особистості. Таким чином, створюється «персональна онтологія вільного духу», яка вже у своїй основі відрізняється від психологічної автобіографії Дільтея. Апофатичний рух, який є зміною актів протистояння (боротьби) як заперечення і самотності, відбувається згідно з моделлю герменевтичного кола, але з інтуїтивним утриманням смислового «центра» («ядра»), що залишається Таємницею (а не Его). Ця Таємниця є доля людини. У такий спосіб створюється персональний міф особистості.

Духовний зв'язок із зовнішнім світом повинен бути релігійно-етичним, що виражається в ідеї комюнитарності як духовного взаєморозуміння, яке

походить від ідеї соборності. Комюнотарність є соціокультурним відбиттям ідеї соборності.

Таким чином, персональна онтологія Бердяєва постає в якості герменевтичного досвіду, де знаходять свій розвиток ідеї аутогерменевтики, апофатичності, символічності, самості, таємності смислового центру (долі), соборності. А в цілому, герменевтичний досвід Бердяєва підтверджує стійкість морально-етичної домінанти, що характеризує руську герменевтику і філософію в цілому.

У *третьому підрозділі «Розуміння в мовних актах»* розглядається герменевтика мовних актів на базі вчення О.А. Потебні. Потебня досліджує проблему символу як продукту діяльності духу у зв'язку з проблемою розуміння. Символічна природа мови досягається за допомогою етимологічного аналізу, що відкриває лінгвістичну історію національного духу й тим самим забезпечує глибинне розуміння мовних виразів. Це дозволило Потебні розмежувати два рівні розуміння: розуміння для себе (з відкриттям нової ніші історичного самопізнання) і об'єктивного розуміння, що завершується створенням загальнозначущого духовного продукту (значення). Потебня спирається на гумбольдтівську теорію про внутрішню форму слова, що є предметом аналогічним означуваному. На підставі наявності внутрішньої форми слова можна вивести тезу про справжність мовного буття. Забуття внутрішньої форми слова, навпроти, створює несправжню (стереотипічну) мову. Звідси, слова поділяються на образні й необразні (із втраченим уявленням). Етимологічний аналіз, що відновлює забуте уявлення, устанавлює тим самим зв'язок із традицією (духом народу).

У свою чергу, символічний характер слова виявляє також міфічний спосіб людського мислення, при якому аналогічні предмети мисляться як істинно родинні («живі образи предметів», «живі уявлення»). Міфічна історія мови несвідомо приймається інтерпретатором як справжня та впливає на процес і результат інтерпретації. Виходячи з цього слід зазначити, що вся людська комунікація й буття в цілому несуть міфічний характер. Внутрішня

форма слова своєрідно окреслює герменевтичне коло, у якому перебуває людська свідомість. Таке герменевтичне коло Потебня описує на прикладі слов'янських мовних культур, наближаючи своє дослідження до проблем герменевтики культури.

У свою чергу, і вибір такої емпіричної бази як слов'янські мови, не міг не вплинути на якість герменевтичного аналізу, що спирався у Потебні на руську традицію вирішення герменевтичних проблем, притаманну східнослов'янській філософії.

У *четвертому підрозділі «Мовленнєве спілкування та дух культури (герменевтична концепція мови Г.Г. Шпета)»* розглядається герменевтична концепція Г.Г. Шпета, що формувалася на основі гумбольдтівського вчення про внутрішню форму. Шпет досліджує співвідношення логічного і духовного, мовної свідомості та національного духу, маніфестованого мовою.

Мова розглядається Шпетом як засіб взаєморозуміння, як «коло спілкування», метафізичним змістом якого є «дух спілкування» з наступним створенням «сфери розмови». Логіка спілкування представлена у Шпета герменевтичною діалектикою частини й цілого, переходом від автосемантики до синсемантики і навпаки.

Розуміння засноване також на внутрішньому відчутті мови, або духовній здатності її утворення і вживання. Ця духовна діяльність сприяє «зведенню наукового будинку світорозуміння», що відрізняється в різних культурах і у різних народів. Шпет приймає також ідею онтології мови Гумбольдта, на підставі якої формується метафора «живої мови» (як суб'єкта). Звідси виводиться можливість енергійної взаємодії з мовою як суб'єктом та ідея розуміння, що включає не два, а три суб'єкти (потрійна комунікація).

Мовні акти приймаються як явища «мовної свідомості», двома сторонами якої є мова та розуміння. Мовна свідомість набуває єдності та значеннєвої визначеності в культурній свідомості. У мові міститься «архетип

і початок» культурної свідомості. І в цьому сенсі філософія мови «є принципова основа філософії культури» (Г.Г. Шпет).

«Жива мова» створює, у свою чергу, «живий смисл» як самостійно діючий предмет пізнання. На відміну від Гумбольдта, Шпет розглядає «чисто артикуляційне почуття» в аспекті передрозуміння, яке демонструє соціальне обличчя людини. В актах розуміння утворюється культурний смисл, що передається словом. В інтерпретації відкривається соціокультурний контекст і розширюється його обрій.

Таким чином, герменевтичну концепцію мови Шпета недоцільно розглядати як некритичне запозичення ідей Гумбольдта; вона випрацьовується на іншій культурній підставі та представляє особливу культурну форму розуміння, що розглядається у мовному аспекті.

У п'ятому підрозділі «Герменевтика і комунікація: комунікативні моделі і культурні основи розуміння» аналізуються герменевтичні проблеми комунікації в зв'язку з проблемою культурних форм розуміння. Співвідносяться теоретичні позиції Шпета і Габермаса, що складаються, на нашу думку, на різних основах й як результат маніфестують різні культурні типи міжлюдських стосунків. Так, теорія комунікативної дії Габермаса орієнтована на комунікацію раціонального зразка, яка формується на тлі життєвого світу. При цьому раціональна мотивація хоча і може породжувати проблеми морального порядку, усе-таки її цінність не втрачається і виправдовується релевантністю особистісних життєвих перспектив у зв'язку зі світовою перспективою (яка є також раціональним теоретичним продуктом).

У герменевтичній теорії Шпета комунікативна модель створюється на основі мовного спілкування, яке може бути реалізоване за умови існування певного культурного контексту. За Шпетом, слово – це архетип культури, воно структурує і саму культуру, дух, і культурну взаємодію, визначає успішність взаєморозуміння за допомогою узгодження «внутрішніх форм». Важливим стає також виділення Шпетом додаткового значення, що й

відкриває особливий культурний момент повідомлення. Додаткові значення, у свою чергу, не просто розширюють область значення, а впливають на зміст міжкультурної взаємодії і не дозволяють окремим культурам досягти ототожнення. В іншому випадку нівелювання характерних культурних рис, підкорення окремих культур глобалізаційним процесам стали б вже давно реальністю.

Таким чином, і архетиповість слова як культурного феномену, і наявність додаткового значення обумовлюють якісні характеристики спілкування, дозволяють встановити недостатність раціоналістичної моделі комунікації, або точніше, відрізняють цивілізаційну модель комунікації від культурної моделі людського спілкування, що органічно представлена в руській герменевтиці. З цього випливає те, що і душевне розуміння, і культурно обумовлене спілкування не витісняються в східнослов'янській філософській традиції у сферу буденності, а набувають загальнокультурної цінності, доводяться до рівня філософської універсалії.

У шостому підрозділі «Мова гендера і герменевтична культура» розглядаються гендерні аспекти герменевтичної культури, які формуються за допомогою природної мови. Аналізуються метафори Софії/Логосу і Венери/Марса, співвідношення чуттєвого та раціонального в культурах розуміння, що розрізняються за статтю.

На думку авторки, вітчизняна герменевтична культура тяжіє до софійного (жіночого) типу мови, що характеризується як космо-міфологічна і пантеїстична, мудра, тобто розуміюча. Така мова насичена добром, ідеальною любов'ю, може задовольнити людину тільки словом, таку мову звать у вітчизняній культурі „материнською”. Оскільки мовний код завдає структуру внутрішньої культури людини і архетипові слова у вітчизняній культурі сконцентровані навколо любові і матері, то руську герменевтичну культуру також можна умовно визначити як „жіночу”. Якщо ж ігнорувати цей культурний момент у людському або міжкультурному спілкуванні, то це може призвести до герменевтичного безкультур'я, яке виражається у

нав'язуванні неприродних для певної культури форм співвідношення. Звідси, ризик у герменевтичних актах, з нашої точки зору, пов'язаний з принциповими відмінностями у культурних формах розуміння.

У п'ятому розділі «Філософія діалогу і герменевтика культури» аналізуються герменевтика діалогу та герменевтика культури як такі, що є найбільш значущими тематичними сферами східнослов'янської герменевтики.

У першому підрозділі «Розуміння в антроподицеї П.О. Флоренського» проблема самопізнання/саморозуміння представлена у світлі релігійного вчення П.О. Флоренського про людину. Антроподицея Флоренського характеризується символізмом особливого роду, який спирався на ідею абсолютного Добра і християнської моралі. Символ репрезентує абсолютний моральний зміст, тільки частково підвладний людському розумові. Сама людина повторює структуру символу й уособлює його зміст.

Символ може бути зрозумілим тільки діалектично з подальшим утворенням оптико-драматичної ілюзії. Філософська діалектика являє собою особливий «живий» досвід (досвід вживання) випробування дійсності, у якій відкривається безліч реальностей. Діалектичний рух символів відбувається в ритмі питань і відповідей у дусі сократичного діалогу. Діалог у даному випадку виконує роль зміцнення віри та позначається Флоренським як «еротичний діалог», заснований на божественній любові з прагненням іменування реальності. Герменевтична діалектика частини і цілого узгоджується з апофатичним висновком, до якого приходять апофатична філософія.

Мова в антроподицеї маніфестує єдність імені та Таємниці-символу, що може бути зрозумілим (збагненим) тільки у єдності індивідуального й соборного розуму за допомогою внутрішнього діалогу. Земна соборність, у свою чергу, корелює з небесною соборністю, і в цій кореляції знаходиться можливість апофатичного розуміння.

Апофатичний тип розуміння припускає існування двох мов: розумної та «заумної», у якій загальне представлено не раціонально, а за допомогою душі («серця»). Смысл передається «від серця до серця» інтуїтивно. Тому розуміння тяжіє до смислової відповідності не на рівні артикуляції, а на рівні духовного зв'язку, у момент утворення символічної єдності вищевказаних рівнів і світів. Магія слова полягає в його впливі на особистість, а містика слова – у недетермінованому смислі. Флоренський витлумачує синергетику мови через єдність індивідуальної і соборної енергій. Власне ім'я містичним чином містить енергійні елементи особистості, це впливає на самі особистості в процедурах розуміння. Релігійно-містичним зразком такого «живого спілкування» є молитва.

Таким чином, антроподицея, з одного боку, насичена герменевтичним смыслом і представляє руський феномен розуміння, а з іншого – вона сама продукує поняття, що збагачують герменевтичне знання у руській філософії, в концентрованому вигляді містить в собі антропогенні характеристики розуміння.

У *другому підрозділі «Апофатична герменевтика»* розглядається апофатична герменевтика як органічна східнослов'янському варіантові негативної герменевтики, що являє собою своєрідний тип запитання про Ніщо. Досліджуються відмінності апофатичної, апофантичної і неапофантичної герменевтик. Апофатичний тип розуміння приписується філософії, що виявляється за межами наукової аналітики і здорового глузду (С.Л. Франк). Філософський тип розуміння є надлогічним (надрозсудливим) опануванням дійсності, що концентровано виражається в метафорі. У даному аспекті ціле (смысл) є тотожністю життя та його містичного буття («надлогічна єдність»).

У цьому випадку, критика вчування здійснюється з огляду на визнання необхідності колективної духовної взаємодії (взаєморозуміння). Звідси, «вчуванню» протиставляється «співчування» як базове герменевтичне відношення, узятє в різних аспектах: як у трансцендентному, так і

іманентному, а також міжособистісному («я» і «ти») і комюнитарному («я» і «ми»). Поняття «ми» є символічним духовним розширенням «я». Потрійна структура духовного спілкування (як модель християнської Трійці) стала логіко-символічною основою діалогічної герменевтики в руській філософії. На такому духовно-етичному підґрунті відтворюються різні типи спілкування (солідарність, дружба, любов або ворожість, і ін.), що формують надіндивідуальну реальність – реальність колективного духу. Таким чином, науки про дух вивчають реальність колективного духу, що досягається за допомогою діалогічної герменевтики.

У третьому підрозділі «Діалогічна герменевтика М.М. Бахтіна» розглядаються герменевтичні ідеї філософії діалогу М.М. Бахтіна. У естетичному полі діалог характеризує спілкування (спів-буття) автора і героя, за допомогою якого продукується твір. При цьому діалог вибудовується в душі руської персоналістичної традиції, яка міфологізує особистості. Бахтін заперечує духовне злиття (тотожність розумінь) і затверджує духовне «позазнаходження», обумовлене невизначеністю топосу Я, як і особистості Іншого. Унаслідок цього, чітко не визначається і топос події, а смисл зберігає свій персональний відтінок. Таким чином, естетичну форму наповнює етичний зміст, естетичний діалог автора і героя визначає етичний вчинок як герменевтичне відношення.

Мова діалогу також має персоналістичний характер, трактується як особистісний смисл душі. Символічний характер діалогової події полягає в тому, що учасники діалогу будуть одночасно представляти як себе, так і Іншого.

За Бахтіним, межі розуміння в діалозі задані межами мови і культури. Аналогічні ідеї діалогічного спілкування ми знаходимо й у Г.Г. Шпета, який трактує герменевтичний акт як спів-мислення, що виявляє себе й у внутрішній мовній формі мислення, й у зовнішній мовній формі мови – мовленні. Таким чином, і філософське пізнання має діалогічний інтерпретативний характер. Особистісний характер філософських

інтерпретацій виявляється також у філософському авторстві, авторському характері філософських концепцій (платонізм, картезіанство, гуссерліанство, марксизм, і ін.).

У *четвертому підрозділі «Герменевтика тілесності й телос розуміння»* теоретико-герменевтичні проблеми розглядаються в аспекті тематизації проблеми тілесності в сучасній філософії. У герменевтиці М. Гайдеггера тілесний аспект розуміння вперше розглядається в рамках герменевтики фактичності, де очевидне є «таким, що саме по собі розуміється». Гайдеггер «вибудовує» органи розуміння – око й вухо. У цілісному вигляді, розуміння виражається в тілесних перевтіленнях, у перетвореннях тіла, що свідчить про сценічний характер тілесного аспекту розуміння.

У порівнянні з західноєвропейським, православний тип герменевтики орієнтований на злиття «духовних тіл» - тіла Христового (Церкви) і «тіла народного» - у «єдине тіло». На нашу думку, у даному випадку, у розумінні поєднуються віра і розум, які відбиваються в соборній тілесності. У свою чергу, православний характер розуміння, заснований на почутті провини, додає і почуттєвий відтінок самому розумінню («хворобливе розуміння», або «розуміння з болем»), що супроводжує співчування в його тілесному аспекті. «Хворобливе розуміння» у комюотарному просторі перетворює тілесність подібно до пристрастей Христових. Це часом відбивається також і на рівні соматичному (у страдницькому виразі обличчя й відповідних позах), а також резонує з бердяєвським персоналізмом, що припускає драматизацію образу персони. Інтимізація співчутливого розуміння є взаємопроникненням духовних тіл у діалогічному спілкуванні. Символічність тілесних актів розуміння є насамперед відчутною невидимою співприсутністю з тілом Христовим, яке є християнським гарантом істинності і реалістичності розуміння. Ґрунтуючись на вищесказаному, на нашу думку, можна вивести і християнський реалізм світорозуміння, і принцип «споріднення душ»,

характерний для руської культури. В.В. Розанов тілесності розуміння додає інтимно-фамільярного характеру.

Тілесність розуміння провокує питання щодо «чистоти розуміння», без якого недосяжне абсолютне розуміння, яке має універсальний характер. З іншого боку, «нечисте» розуміння веде до переосмислення поняття «повне розуміння», що включає також і фактор тілесності.

У п'ятому підрозділі «Культургерменевтика Ю.М. Лотмана» розглядаються герменевтичні ідеї Ю.М. Лотмана в контексті вчення про семіосферу. Семіосфера є структурним інваріантом культури по аналогії з живим цілим (організмом). Чуттєвий характер культури визначає можливість індивідуалізації культури за допомогою особливостей семіотичного структурування. Так культура наділяється властивостями «семіотичної індивідуальності» і «колективної особистості».

На власній межі культура набуває якості «білінгвіального механізму», що виражає готовність до діалогу і до герменевтичних актів. На нашу думку, цей «білінгвіальний механізм» обмежує вплив «монолінгвіального центру», вносить демократичний елемент у культуру. Тим самим, він дає їй можливість саморозуміння за допомогою розуміння іншого/Іншого, а також завдяки семіотичним контактам між культурними світами, у такому процесі формується образ чужої культури. Таким чином, культура розвивається в процесі герменевтичних контактів інтерпретативним способом, за аналогією з герменевтичним становленням індивідуальної свідомості.

«Життя культури», виражене через «поведінку» семіосфери, орієнтоване на максимальне розуміння. Культура розкривається як «колективний інтелект», а в діалозі культур як «семіотична особистість». Культура людства в цілому є автокомунікативною системою.

Висновки. У дисертації здійснюється дослідження герменевтичних ідей у східнослов'янській філософській традиції, результатом якого стало відкриття онтологічної регіональної культурної форми розуміння як у герменевтичних практиках, так і в герменевтичній теорії. Розмежовано

рецептивні та специфічні характеристики вітчизняної герменевтики: рецептивні переважно пов'язані з прийняттям багатьох західноєвропейських теоретичних моделей та іменних аналогів герменевтичних феноменів (номінатів), а специфічні характеристики представлені якісними відмінностями провідних герменевтичних понять і моделей, а також герменевтичними поняттями і концептами, що зовсім відсутні в західноєвропейській філософській герменевтичній традиції. Ці якісні характеристики й обумовлюють особливу культурну форму розуміння (з регіонально-онтологічним обсягом і органічним певній культурі змістом).

Герменевтична культура відкривається під час аналізу логіко-гносеологічних, феноменологічних, онтологічних, лінгвофілософських і семіотико-культурологічних аспектів герменевтичного знання, яке формується в специфічних культурних сферах. На такій основі запропонована нова концепція герменевтичної культури як особливої культурної форми розуміння й інтерпретації, зроблені висновки щодо існування самостійно сформованої області буття та герменевтичного знання в східнослов'янській філософській традиції – руської герменевтики.

Переосмислено поняття герменевтичного кола, змістовно визначене етичним смислом і модифіковане в поняттях «висхідні кола», «особистісний кругозір», «коло спілкування», «сфера розмови», «кругообертання розуму», «семіосфера», «логіка серця» (або «світле коло розуміння») та ін., де людина мислиться як істота, яку оточує любов.

У феноменологічному аспекті виявлене додаткове значення, на якому базується вітчизняна культура розуміння, і яке, по суті, є конкретизацією основного загального значення за допомогою збереження актуальності внутрішньої форми слова. Це, у свою чергу, обумовлює також якісну відмінність комунікативних моделей, у яких перемагається егологічний підхід у встановленні значення за допомогою обґрунтування ідеї колективної (соборної, одинично-множинної) свідомості.

В онтологічному аспекті руська герменевтика створює

фундаментально-етичне поле розуміння, у межах якого «визрівають» персональні онтології (герменевтика самості), які є фактично усвідомленням власної етичної автобіографії, що досягається за допомогою етичного ставлення людини до самої себе.

Як автентичне герменевтичне відношення приймається відчуття і співчуття на відміну від вчування, традиційного для західноєвропейської герменевтики.

Телеологічно дане герменевтичне відношення в етичному варіанті герменевтики зберігає елементи релігійного відношення до предмету розуміння, що виражається й у пріоритетності апофатичного типу філософствування, де усвідомлено створюється продукт з символічним смислом. Ці характеристики властиві діалогічній герменевтиці й власне культургерменевтиці в східнослов'янській філософській традиції.

Методологічне значення роботи полягає в тому, що запропонована концепція герменевтичної культури дозволяє розмежувати культурні підґрунтя і змістовні характеристики розуміння як в області різноманітних герменевтичних практик, так і в області самої герменевтичної теорії. Герменевтична культура може розглядатися як поняття, розроблене на основі розрізнення західноєвропейської і східнослов'янської герменевтик, і таке, що може бути використане для подальшого аналізу інших сфер герменевтичного знання, що знайшли свою культурну визначеність.

Вивчення герменевтики з огляду на її культурне оформлення дозволяє змінити смисл проблеми герменевтичного універсалізму і вирішити її в аспекті співвідношення різноманітних герменевтичних культур. Етична герменевтика, що, на нашу думку, є визначальною в східнослов'янській філософській традиції, і яка оформилася під впливом домінуючих ідей практичної філософії, заснована на ідеалізації Добра на відміну від ідеалізації Розуму в західноєвропейській раціоналістичній герменевтичній традиції. Спираючись на таке розрізнення можна надалі критикувати подібні ідеалістичні уявлення з метою створення нових реалістичних концепцій

герменевтики, але ця критика повинна зберегти специфіку регіональних герменевтик.

Список праць, опублікованих за темою дисертації:

Монографії:

1. Юркевич Е.Н. Герменевтические идеи в восточнославянской философской традиции. – Харьков: Изд-во ХНУ им. В.Н. Каразина, 2002. – 254 с.

2. Юркевич Е.Н., Левченко Е.Б. Автор и интерпретатор: парасубъект философии и культуры. – Харьков: Фолио, 1995. – 92 с.

Статті у фахових виданнях з філософських наук та в інших виданнях:

3. Юркевич Е.Н. Модификация имени в логике текста (К проблеме языковой интерпретации) // Имя: Слово. Словосочетание. Предложение. Текст (Именованіе на различных уровнях языка). – К., 1993. – С. 206-210.

4. Юркевич Е.Н. Философия безымянности (фрагменты метатеории интерпретации) // Философия языка: в границах и вне границ / Ю.С. Степанов, В.В. Прокопенко, Ю.И. Сватко и др. Науч. ред. тома Д.И. Руденко. – Х.: Око, 1994. – [т. 2]. – С. 61-74. – (Международная серия монографий).

5. Юркевич О.М. «...Сердечное око мое видит тебя» (Україна у світлі містичної інтерпретації) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х.: Око, 1995. – Т. 4. – С. 75-80. – (Нова серія).

6. Юркевич Е.Н. О «родной» культуре на «чужом» языке // Философские перипетии (Философия и многообразие социокультурных миров): Вестник ХГУ, № 80. – Х.: ХГУ, 1993. – С. 21-28.

7. Юркевич Е.Н. Генезис и коллапс теории интерпретации в контексте раннеантичной космологии «единого» и «многого» // Сборник научных трудов ХИСП. Вып. 1. – Харьков: Основа, 1996. – С. 40-43.

8. Юркевич Е.Н. Игра и «непродуктивные» аспекты языка // Вісник ХДУ, № 390. Актуальні проблеми теорії комунікації та викладання іноземних мов. – Х., 1997. – С. 174-177.

9. Юркевич Е.Н. Слушая блоковское беззвучие из уст Бахтина (к деструкции диалога) // Язык и культура. V международная конференция. Т. IV. Язык и художественное творчество. – К.: Collegium, 1998. – С. 261-265.

10. Юркевич Е.Н. Герменевтика в дискуссионном пространстве наук о природе и наук о духе // Вісник ХДУ. № 414'98. Наука і соціальні проблеми суспільства. – Х., 1998. – С. 144-146.

11. Юркевич Е.Н. Проблема персонального смысла и опыт философской автобиографии Н. Бердяева (продолжение следует) // Философские перипетии. Вестник ХГУ, № 409'98. Серия: Философия. – Харьков, 1998. – С. 51-53.

12. Юркевич Е.Н. Проблема персонального смысла и опыт философской автобиографии Н. Бердяева (окончание) // Философские перипетии. Вестник ХГУ, № 437'99. Серия: Философия. – Харьков, 1999. – С. 136-140.

13. Юркевич Е.Н. О русской герменевтике (проект исследования) // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 474'2000. Серия: Філософія. – Харків, 2000. - С. 241-246.

14. Юркевич Е.Н. Непонимание в аспекте критики герменевтики // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 486'2000. Серия: Філософія. – Харків, 2000. - С. 40-43.

15. Юркевич Е.Н. Герменевтическая логика: от философского обоснования к самостоятельной дисциплине // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 531' 2001; серия: філософія. – Харків, 2001. – С. 163-169.

16. Юркевич Е.Н. Любовь и понимание: православные религиозно-философские идеи герменевтики в отечественной культурной традиции //

Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 547'2002. Серія: Філософія. – Харків, 2002. - С. 95-98.

17. Юркевич Е.Н. О понятии „культура понимания” // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 561'2002; серія: філософія. – Харків, 2002. - С. 42-44.

18. Юркевич Е.Н. Язык гендера и герменевтическая культура // Post office. Образы времени – Образы мира. / Вестник ХНУ им. В.Н. Каразина. № 571. Серия: Теория культуры и философии науки. – Х.: «ТО Эксклюзив», 2002. – С. 116-121.

19. Юркевич О.М. Освіта та культура розуміння // Науковий вісник. Серія „Філософія” / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Вип. 12. - Харків: ОВС, 2002. – С. 68-72.

20. Юркевич Е.Н. Герменевтическая культура и проблема свободы // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 591'2003. Серія: Філософія. – Харків, 2003. - С. 47-51.

21. Юркевич Е.Н. Герменевтический круг и вчувствование // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 591'2003; серія: філософія. – Харків, 2003. - С. 47-51.

22. Юркевич Е.Н. Логика как наука и образовательная дисциплина в истории Харьковского университета // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 623'2004; серія: філософія. – Харків, 2004. - С. 43-53.

23. Юркевич Е.Н. Герменевтика как раздел логики в „Логических наставлениях” Петра Лодия // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 638'2004; серія: філософія. – Харків, 2004. - С. 15-19.

24. Юркевич Е.Н. Герменевтические идеи Канта в контексте критики чистого разума // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Соціологія. Філософія. Політологія. – Вип. 10. – Дп.: РВВ ДНУ, 2004. – С. 339-346.

25. Юркевич Е.Н. Герменевтическая культура как способ различения региональных герменевтик // Філософські перипетії. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. № 654'2005; серія: філософія. – Харків, 2005. - С. 29-34.

Матеріали конференцій:

26. Юркевич Е.Н. Культура Украины: преподавание и понимание // Межвузовская научно-методическая конференция «Инженерное образование – единство технического и гуманитарного образования»: Тезисы докладов и сообщений. – Харьков, 1993. – С. 232-233.

27. Юркевич Е.Н., Левченко Е.Б. «Странничество» текстов Сковороды в интерпретационном пространстве // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань: „Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи”. – Харків: ХДУ, 1993. – С. 117-119.

28. Юркевич Е.Н. Онтология и логика интерпретации: к систематизации проблем гносеологии и философии языка // Язык и человек: Материалы межрегиональной конференции. – Краснодар-Сочи, 1995. – С. 40-42.

29. Юркевич О.М. Діалог культур та безіменність інтерпретатора // Діалог культур і духовний розвиток людини: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24-26 січня 1995 р.) / Ред. кол.: В.М. Титов та ін. – К., 1995. – С. 182-184.

30. Юркевич Е.Н. Альтернативность и метафизика образования // Матеріали міжнародної науково-методичної конференції „Роль вузів у вирішенні проблем безперервної освіти та виховання особистості (від шкільної до післядипломної)” 16-20 травня 1995 р. Т. 2. Проблеми гуманізації, гуманітаризації та екологізації освіти і виховання / Відп. за випуск В.Г. Тарлев. – К.: ІСДО, 1995. – С. 72-73.

31. Юркевич Е.Н., Левченко Е.Б. Архетипы маргинальной смысловой коммуникации в западной и восточнославянской культурах и постмодерн // Матеріали III Харківських Міжнародних Сквородинівських читань: „Філософія: класика і сучасність”. – Харків, 1996. – С. 46-47.

32. Юркевич Е.Н., Попова Н. В. «Герменевтика жизни» как «практическая философия» образования XXI века // Університетська освіта України XXI століття: проблеми, перспективи, тенденції розвитку. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ, 2000. – С. 82-84.

33. Юркевич Е.Н. Современная герменевтика: проблемы и перспективы исследования // Обрії комунікації та інтерпретації // Матеріали VIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Екограф, 2001. – С. 77-78.

34. Юркевич Е.Н. Развитие логики в истории Харьковского университета // Проблемы преподавания логики и дисциплин логического цикла. Материалы Международной научно-практической конференции. – Киев, 2004. – С. 122-123.

35. Юркевич Е.Н. Логика в Харьковском университете: история и современность // Університетська філософія в ретроспективі та перспективі (до 200-річчя Харківської університетської філософії) // Матеріали XII Харківських міжнародних Сковородинівських читань. – Харків: Екограф, 2005. – С. 123-125.

АНОТАЦІЇ

Юркевич Е.Н. Герменевтика культурної форми розуміння. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2005.

У дисертації пропонуються результати філософської герменевтичної рефлексії щодо проблем розуміння в постуніверсалістській герменевтичній теорії, здійснюється перехід від фундаментально-онтологічної до регіонально-онтологічної герменевтики, що наповнюється культурним смислом, внаслідок чого виявляється множинність теоретичних герменевтик, які представляють різні культурно-онтологічні форми розуміння.

Пропонується концепція герменевтичної культури, що обґрунтовується на підставі східнослов'янської, тобто, руської герменевтики, де якісна специфіка розуміння виявляється на логіко-гносеологічному, онтологічному, феноменологічному і культурфілософському рівнях формування герменевтичного знання. На відміну від раціоналістичної західноєвропейської герменевтики, специфіка руської герменевтики визначається як етична герменевтика.

Ключові слова: герменевтика, філософська герменевтика, розуміння, інтерпретація, західноєвропейська герменевтика, регіональна герменевтика, руська герменевтика, герменевтична культура, культурна форма розуміння, апофатична герменевтика, етична герменевтика.

Юркевич Е.Н. Герменевтика культурной формы понимания. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук по специальности 09.00.01. – онтология, гносеология, феноменология. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. – Харьков, 2005.

В диссертации осуществляется философская герменевтическая рефлексия относительно проблем понимания в постуниверсалистской герменевтической теории. Представлены результаты экспликации герменевтических идей в восточнославянской философской традиции в сопоставлении с известной историей западноевропейской герменевтики с вычленением герменевтики в восточнославянской философской традиции как самостоятельной теоретической философской области; производится концептуальное оформление герменевтического исследования с оправданием понятия «русская герменевтика», не тождественного понятию «герменевтика в России»; критически переосмысливается идея рецепции западноевропейской герменевтики в восточнославянской философской традиции. Осуществляется переход от фундаментально-онтологической к

регионально-онтологической герменевтике, которая насыщается культурным смыслом, вследствие чего обнаруживается множественность теоретических герменевтик, представляющих различные культурно-онтологические формы понимания. Предлагается концепция герменевтической культуры, которая обосновывается на основании восточнославянской герменевтики, которую представляет русская герменевтика, где качественная специфика понимания проявляется на логико-гносеологическом, онтологическом, феноменологическом и культурфилософском уровнях формирования герменевтического знания.

Анализируется соотношение рациональных и иррациональных компонентов понимания с акцентированием на чувственном аспекте, и, в частности, на идеальном отношении любви. Определена специфика герменевтического круга, который в русской философии насыщается этическим смыслом и имеет различные концептуальные теоретические модификации; выявляются соборный характер понимания, сочувствование и прочувствование в понимании, формирование дополнительного значения благодаря внутренней форме слова в языковом аспекте понимания, апофатический и диалогический характер понимания. Показана специфика понимания в решении коммуникативных проблем, особенности интерпретации телесного фактора при понимании в православной традиции философствования, а также значение языкового аспекта понимания и интерпретации во взаимоотношениях между полами.

В отличие от рационалистической западноевропейской герменевтики, специфика русской герменевтики под влиянием идей практической философии определяется как этическая герменевтика.

Ключевые слова: герменевтика, философская герменевтика, понимание, интерпретация, западноевропейская герменевтика, региональная герменевтика, русская герменевтика, герменевтическая культура, культурная форма понимания, апофатическая герменевтика, этическая герменевтика.

Yurkevych O.M. Hermeneutics of cultural form of understanding. – Manuscript.

Dissertation for a doctor's degree in philosophy, specialty 09.00.01 – Ontology, Gnoseology, Phenomenology. – Kharkiv V.N. Karazin National University, Kharkiv, 2005.

In the dissertation we have a philosophical hermeneutic reflection about problem of understanding in post universalistic hermeneutical theory, a transition from fundamental-ontological hermeneutics, which is filled with cultural contents. In consequence there is a plurality of theoretical hermeneutics, which presents different cultural-ontological forms of understanding. The dissertation proposes a conception of hermeneutical culture, which is substantiated on the basis of east-slavonic hermeneutics and specifically Russian hermeneutics, where qualitative specific feature of understanding is shown at the logical-gnoseological, ontological, phenomenological and culture-philosophical levels of forming hermeneutical knowledge. In contradiction to rational western-european hermeneutics, specific feature of Russian hermeneutic is defined as ethical hermeneutics.

Key words: hermeneutics, philosophical hermeneutics, understanding, interpretation, western-european hermeneutics, regional hermeneutics, Russian hermeneutics, hermeneutical culture, cultural form of understanding, apophatical hermeneutics, ethical hermeneutics.

Юркевич Олена Миколаївна

Герменевтика культурної форми розуміння

Спеціальність 09.00.01 – онтологія, гносеологія, феноменологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Відповідальний за випуск д. філос. н. Мамалуй О.О.

Підписано до друку 26.09. 2005.
Формат 60×88/16. Папір офсетний. Друк різнограф.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 2609/2005. Умов. Вид. арк. 3.9.
Тираж 100 прим.

Надруковано в друкарні видавництва „Константа”
61145, м. Харків, вул. Космічна, 26, к. 113.
Тел.: (057) 717-55-21, 330-36-88
E-mail: konstanta@vk.kharkov.ua